

Александра ГЛАВАНАКОВА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“, България

Въобразеният читател

Alexandra GLAVANAKOVA

St Kliment Ohridski University of Sofia, Bulgaria

The Imagined Reader

Резюме

Какъв е образът на читателя в художествените текстове днес? Когато мислим за четенето, особено на литературни текстове, и за бъдещето, което създаваме днес, страдаме ли от липса на въображение? Дали преобладава obsesivното вторачване в технодистопични сценарии и жалеенето по сякаш безвъзвратно изгубеното минало, обвито в романтичен ореол, на сериозните, вгълбени читатели? Във фокуса на анализа е въобразеният читател – изчезващ, отсъстващ, или изместен от технологиите – както е представен в романа „Машины като мен“ от 2019 година на британския писател Иън Макюън, появил се непосредствено преди бурното развитие и масово приложение на изкуствения интелект, и в разказа „Истината на фактите, истината на чувствата“ от Тед Чанг, публикуван през 2013 година. Осмислянето на тези текстове предлага различни начини да се оцени ролята на историите – споделени чрез устен разказ или четене – като първата значима информационна технология, разработена от хората за изграждане на широкомащабни мрежи между тях, която според най-новата книга на Ювал Харари *Nexus: Кратка история на информационните мрежи от каменната ера до изкуствения интелект* (2024), е била от решаващо значение за превръщането на Homo sapiens в най-могъщия животински вид.

Ключови думи: читатели, разказване на истории, дигитални житейски хроники, памет, идентичност, хуманоиди, изкуствен интелект, Иън Макюън, Тед Чанг.

Abstract

In what ways is the reader imagined today? When thinking about reading, especially of literature, and of its future, which we are making today, are we suffering from lack of imagination? Are we stuck in anxiety and techno-dystopian visions lamenting a lost idyllic past of deep reading? The focus of the analysis is the imagined reader – disappearing, absent or misplaced by technology – as represented in the 2019 novel *Machines Like Me* by the British writer Ian McEwan, which appeared ahead of the rapid development and mass application of artificial intelligence, and in the short story “The Truth of Fact, The Truth of Feeling” by Ted Chiang published in 2013. Reflecting on these texts offers ways of looking at the role of

stories – shared through oral storytelling and later through reading – as the first substantial information technology developed by humans to build large-scale networks between them, which, according to Yuval Harari's most recent book *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI* (2024) has been crucial for making *Homo sapiens* the most powerful of all animal species.

Keywords: readers, storytelling, lifelogging, memory, identity, humanoids, artificial intelligence, Ian McEwan, Ted Chiang.

„Измислил съм история, за да покажа каква е истината.“
Тед Чанг, „Истината на фактите, истината на чувствата“

Когато мислим за кризисното състояние на четенето като механизъм за разказване и интерпретиране на истории, особено на четенето на художествена литература, както и за бъдещите процеси, чиито основи полагаме днес, страдаме ли от липса на въображение? Дали в художествените произведения преобладава obsesivното вторачване в технодистопични сценарии и жалееенето по сякаш безвъзвратно изгубеното минало, обвито в романтичен ореол, на сериозните, вгълбени читатели? Като че ли миналото е престанало да бъде извор на идентичност, дори изучаването му не е вече процес на културно натрупване, както твърди Андрей Райчев в наскоро проведена дискусия по темата „Защо е важно да четем.“ То е заменено от устрема за идентифициране с бъдещето – „Аз съм това, което ще бъда“ (Райчев 2023) – и в този контекст въобразените възможни светове заемат важно място.

Алберто Мангел недвусмислено изразява позицията си, че „Не можем да правим друго, освен да четем. Четенето почти като дишането е наша същностна функция“ (Мангел 2015: 15). Разказването на истории освен екзистенциално значимо е основополагащо и за изграждането на възприятието за света. Неслучайно в последната си книга, озаглавена „*Nexus*: Кратка история на информационните мрежи от каменната ера до изкуствения интелект“ (2024), Ювал Харари подчертава решаващата роля, която имат историите като първата съществена информационна технология, разработена от хората, за изграждане на широкомащабни мрежи между тях. Именно историите са свързващото звено (*nexus*) между огромен брой съзнания и благодарение на тях *Homo sapiens* се е превърнал в най-могъщия животински вид (Харари 2024: 25). Философът счита, че историите, които създаваме и споделяме, изграждат една нова трета реалност, която той нарича „интерсубективна“ и тя е различна както от обективната, така и от чисто субективната: „Докато субективните неща като болката съществуват в един-единствен ум, интерсубективните неща като законите, боговете, нациите, корпорациите и валутите съществуват във връзката между голям брой умове. По-конкретно, те съществуват в историите, които хората разказват един на друг“ (Харари 2024: 23–24).

Осъзнавайки неразривната връзка между интерсубективна реалност, разказаната история и овластяването, за изследвателя е особено важно да проследи какви промени се наблюдават в тяхната динамика в първата четвърт на 21 век, в епохата на господстващия технодетерминизъм и критическия постхуманизъм. В търсенето на отговори, предоставени от литературни текстове, неслучайно в заглавието на тази глава е използвано за охарактеризиране на читателя миналото страдателно причастие „въобразен“ вместо прилагателното „въображаем.“ Въображаният читател е нереален, а въобразеният читател е действена проекция на творческото съзнание на писателя, който акцентира върху изграждането на все пак възможни светове, независимо от жанровата характеристика на текста, който създава: научна фантастика, спекулативна литература, утопия, дистопия, технотрилър и други. Следва тук да се прави разлика и с една друга интерпретация на „въображения“ читател в смисъла на Изеровия имплицитен читател, който текстът предполага чрез вписан в него определен протокол на четене. Това тълкувание е в традицията на рецептивната естетика и на изследванията на читателския отговор в работата, освен на Волфганг Изер, и на Ханс Роберт Яус, Ролан Барт, Цветан Тодоров, Джонатан Кулър, Стенли Фиш и много други.

Изходен текст за размисъл върху въобразения читател е романът „Машини като мен“ от британския писател Иън Макюън, появил се през 2019 година в навечерието на бурното развитие и масово приложение на изкуствения интелект, което се наблюдава особено през последните две години. Писателят предлага само един от възможните невероятни и непредсказуеми варианти за развитие. Засега може само да се гледат хипотези къде ще ни изведе указващият бъдещи посоки на развитие на човешката цивилизация изкуствен интелект с неговите неразгадаеми за човека невронни мрежи. Важно е да се има предвид, че изкуственият интелект се обучава върху достъпните за него данни от историята на човечеството, от архивите на художественото и нехудожественото слово, които описват и безбройните престъпления, насилието, войните и жестокостите, на които сме способни. Какъв вид машинна етика ще се оформи в крайна сметка въз основа на всичко това? Дали така създаденият и обучен от човека интелект ще се окаже „триумфът на хуманизма... или неговият ангел на смъртта“ (Макюън 2019: 12)?¹

Действието в романа се развива в един алтернативен свят през 1980-те години, когато Джон Ленън, както се оказва, е все още жив и Бийтълс пак са се събрали, за да правят музика. На политическата сцена Великобритания губи от Аржентина войната, породена от Фолкландската криза, а светът е различен, защото САЩ не са използвали атомната бомба над Япония през Втората световна война. Значима промяна спрямо реално случилите се събития има и във въобразената съдба на големия учен Алан Тюринг. В романа той не се е

¹ Цитатите са от превода на български език на Иглика Василева.

самоубил през 1954 година след приложеното върху него хормонално лечение с цел да го „излекува“ от хомосексуалността, която е криминализирана в тогавашното британско общество, а вместо това се е превърнал във водеща фигура на дигиталната революция, довела до неподозирания напредък в развитието на изкуствения интелект и когнитивните науки. Тюринг е представен като виден интелектуалец, обществен деятел, изразител на водещите демократични идеи на дигиталната епоха – защитник на отворения код, свободния достъп и на правата на гей общността.

Още в първия параграф на романа Макюън възкресява мита не само за Франкенщайн, но и за Прометей, знакови образи на хуманистичния светоглед, и чрез тях задава основната тема за сложните многопосочни връзки органично-неорганично, естетично-етично, човешко-божествено, смърт-безсмъртие:

Беше нещо като религиозен копнеж, който даряваше надежда, „Светият граал“ на науката. Най-добрата и най-лошата амбиция – сбъднал се мит за сътворението, чудовищен акт на себелюбие. Щом се оказа, че е осъществим, няхаме друг избор, освен да преследваме целта докрай, без пет пари да даваме за последствията. От възвишена гледна точка това беше нашият стремеж да избегнем тленността си, да се изправим лице в лице с божественото. От практична гледна точка искахме да изобретим една подобрена, по-модерна версия на самите нас и да ликуваме от това наше изобретение, да тръпнем от вълнение заради постигнатото съвършенство. (Макюън 2019: 1)

Авторът повдига важни въпроси, на които вероятно човечеството скоро трескаво ще търси отговори. Възможно ли е хуманоидите да имат съзнание? Какви права и отговорности следва да имат роботите, създадени по образ и подобие човешки, особено що се отнася до моралните категории? Ако хуманоидът има собствено съзнание, може ли да бъде определян просто като обект на притежание? А допустимо ли е това съзнание да бъде унищожено от неговия притежател? И дали това би било равносилно на отнемане на живот?

Анализатори на феномена изкуствен интелект алармират през последната година за потенциалната заплаха от неправомерното му и нерегламентирано приложение в различни сфери на живота. Такъв е случаят не само с току-що излязлата книга на Харари. Самият Джефри Хинтън, ученият, когото наричат „кръстникът на изкуствения интелект“, тъй като има огромен принос в разработването на невронните мрежи, и който бе удостоен с Нобеловата награда по физика през 2024 година, преди време напусна компанията *Google*, за да може откровено да споделя пред обществеността своите опасения относно бъдещето на човечеството под заплахата на необузданото развитие на изкуствения интелект. В настъпващата „нова ера на хуманизирания софтуер“ (Макюън 2019: 51), съвсем по Франкенщайновски разумът според Макюън е на път да

детронира самия себе си, като създаде машини отвъд границите на човешкото разбиране и контрол.

Неслучайно заглавието на романа е двусмислено, като подчертава нееднозначните взаимоотношения човек-машина. В оригинала на английски *Machines Like Me* може да изпълнява функцията на предлог, каквото именно тълкувание е запазено при превода на романа на български език, но може да бъде и глагол, като в този случай заглавието би се превело „машините ме харесват.“ Така на преден план излизат двойствените отношения на привличане и на отблъскване между човека и хуманоида. Именно сходството между „нас“ и „тях“ очарова, но и предизвиква тревога, дори екзистенциален ужас.

Превес в романа взема първото тълкувание, което кара читателят да се замисли върху различни аспекти от въобразената прилика между човека и робота. Хуманоидът Адам създава поезия и съчинява следното предупреждение към човечеството във формата на хайку: „Листата ни падат, / но дойде ли пролет, пак ще се обновим, / докато вие, уви, падате веднъж, ала завинаги“ (Макюън 2019: 318). То е предхождано от собствената му интерпретация, която се отнася до бъдещето на тези взаимоотношения и моралния кодекс, на който те ще се подчиняват: „Не става дума за листа и дървета. А за машини като мен и за хора като вас, и за нашето бъдеще заедно... тъгата, която ни очаква. Ще се случи. С подобрения и с течение на времето... ние ще ви надминем... ще ви надживеем... макар и да ви обичаме. Повярвайте ми, тези строфи не изразяват триумф... Само съжаление“ (Макюън 2019: 317–318).

Чарли, собственикът на Адам – един от общо дванадесет мъжки експериментални образци на пазара – е посредственият и без особени амбиции разказвач в романа, който се влюбва в своята съседка, студентката Миранда. След покупката на хуманоида, Чарли и Миранда заедно избират основните черти на характера на Адам от зададеното от производителите на робота подробно меню. А след като добива известна опитност, Адам започва да превъзхожда Чарли в много отношения: в работата, дори в междуличностните връзки. С времето Адам се превръща в сериозно изпитание за Чарли и Миранда в заформилия се между тях необичаен любовен триъгълник, но и за разбирането им за морал. В крайна сметка се оказва, че хуманоидът превъзхожда своя собственик по външност, сила, интелект и морална принципност.

Напрежението в опозицията органично-синтетично достига своя връх, когато Адам, следвайки заложения в него етичен кодекс, предава на полицията Миранда за извършено от нея престъпление, с което тя е търсила възмездие за неправда спрямо нейна приятелка. В програмния код на Адам не съществува опцията за морален релативизъм и въпреки демонстрираните му чувства на любов и привързаност към Миранда, той е непоклатим в решението си, че тя заслужава справедливо наказание за деянието си. Воден от своите принципи, Адам не отчита сложността на реалните ситуации, реалните хора и техните нужди. Машината заема категорична морална позиция, която се основава на

закодирано в програмния ѝ код изчисление, т.е. на базата на алгоритмично взети решения. Те се разминават с разбиранията, прилагани от човека, който често търси утилитарни решения на морални казуси и допуска отклонения от абсолютната норма. В опит да възпре Адам да не предаде Миранда на полицията, Чарли го „убива“ по доста традиционен човешки метод – с чук. Преди смъртта си Адам успява да прехвърли своето съзнание в облака, като по този начин се обезсмъртява.

Според автора на романа разграничителната линия между човека и машината се оказва именно разбирането как следва да се прилага етичният кодекс от страна на двата мислещи субекта, ако допуснем, че и Адам е такъв. На тази база Макюън ни предоставя и своята дефиниция за човешко същество: „Да съществуваш в човешки морални измерения, означаваше да имаш тяло, глас, модел на поведение, спомени и желания, да можеш да разпознаваш твърди предмети и да чувстваш болка“ (Макюън 2019: 109). За да направи това разграничение още по-отчетливо, Макюън видоизменя по съществен начин теста предложен от Тюринг през 1950-те години,² целящ да установи дали машината е постигнала ниво на интелигентност равностойно на човешкото. За писателя най-същественият въпрос се оказва „може ли машината да лъже?“³. Макюън го поставя още в епиграфа към романа, който е цитат от „Тайната на машините“ от Ръдиард Киплинг: „Обаче по Закона строг на нашия режим лъжата е неприемлива“⁴. В своята поема от 1911 година Киплинг подчертава, че машините са деца на човешкия интелект и че те оставят своя отпечатък върху всичко сътворено, като единствено боговете ги превъзхождат.⁵

² Става дума за известната статия от Алън Тюринг, в която той поставя провокативния въпрос „Може ли машината да мисли?“ Turing, Alan. „Computing Machinery and Intelligence.“ *Mind* 49 (1950): 433–460.

³ За това как Макюън пренаписва живота на Тюринг и хипотетично представя неговите виждания за изкуствения интелект виж Shang, Biwu. „From Alan Turing to Ian McEwan: Artificial Intelligence, Lies and Ethics in Machines Like Me.“ *Comparative Literature Studies*, 57.3 (2020): 443–453. <https://muse.jhu.edu/article/774112>.

⁴ Превод от Александър Шурбанов.

⁵ Стихотворението е публикувано за първи път в последната глава на Киплинг и Флетчър: Kipling, Rudyard and Charles Robert Leslie Fletcher. *A History of England* (1911). Ето откъс от него:

But remember, please, the Law by which we live,
We are not built to comprehend a lie,
We can neither love nor pity nor forgive.
If you make a slip in handling us you die!
We are greater than the Peoples or the Kings—
Be humble, as you crawl beneath our rods!-
Our touch can alter all created things,

We are everything on earth—except The Gods! ... We are nothing more than children of your brain!

Макюън споделя какво е целял, изграждайки образа на Адам по този начин: „Искам читателят да се постави на мястото на Чарли, който се сблъсква с имащ по-съвършен морал от него и който може да обсъжда Шекспир с известна доза душевна топлина и проникновение. Как мислите, Адам хладнокръвна машина ли е или разумно същество?“ (Макюън и Милър 2019). Особено значима в този контекст е сцената в романа, когато, след като убива Адам, Чарли занася останките му при Тюринг, който е дълбоко възмутен от убийството на робота: „Направили сте го, защото сте платили за него, така ли? Сметнали сте, че имате право на това, така ли?“ (Макюън и Милър 2019: 344). Негодуванието на Тюринг е породено от разбирането му, че Чарли е отнел живот: „Имал е свой „аз.“ Няма значение как е бил произведен – неврони, микропроцесори и ДНК мрежи... Тук има съзнателно съществуване и вие сте се постарали да го унищожите“ (Макюън и Милър 2019: 345).⁶

Друго авторово решение по отношение съдбата на първите роботи (освен Адамовци има и една дузина Еви) е също знаково. Усвояването на човешкия опит чрез процеса на машинно обучение парадоксално ги тласка към крайно отчаяние, което предполага у тях наличието на емоции. Екзистенциалната им безпомощност в крайна сметка е следствие от тяхната неспособност да възприемат дефектното според тях човешко мислене при вземане на решения, които се отклоняват от моралната норма. Страданието на хуманоидите става непоносимо за тях и те съзнателно избират самоунищожението. Възможно ли е машинното самоубийство?

За да се неутрализират зловредните човешки наклонности и установените модели на мислене, Адам предвижда в бъдеще пряк обмен на мисли между хората в облачно пространство, когато „отделните разклонения на субективната воля ще се слеят в мисловен океан“ (Макюън 2019: 176). Така ще бъдат премахнати всички предпоставки за възникващите междуличностни и обществени недоразумения, а оттам и за противопоставянето между хората. Наред с тях ще изчезнат и всички основания и оправдания за извършването на жестокост и насилие.

Именно в този възможен свят Макюън предлага преосмисляне на ролята на художествената литература и на четенето изобщо. Разказвачът в романа неколккратно споделя, че познанието му за литература е съвсем повърхностно. По тази причина той не издържа и теста на Тюринг в разговор с бащата на

⁶ Вж. още по темата: Коломбино, Лаура: Colombino, Laura. “Consciousness and the Nonhuman: The Imaginary of the New Brain Sciences in Ian McEwan’s *Nutshell and Machines Like Me*.” *Textual practice* 36.3 (2022): 382–403. Кшежополска, Ирена: Książopolska, Irena. “Can Androids Write Science Fiction? Ian McEwan’s *Machines Like Me*.” *Critique – Bolingbroke Society* (2020): 1–16. Паркър, Джо Алисън: Parker, Jo Alison. “Ted Chiang’s Braided Stories of Memory, Narrative, and Technology: The Truth of Fact, the Truth of Feeling” in *Performing Memories: Media, Creation, Anthropology and Remembrance*, edited by Gabriele Biotti. Cambridge Scholars Publishing, 2021.

Миранда. Въпреки това Чарли заявява, че по принцип обича книгите, представяйки си, че един ден домът му ще е пълен с тях. Той завижда на хуманоида, защото машината се превръща във *всепоглъщащ читател*. След скорострелен машинен прочит на по-голямата част от световната литература, Адам стига до заключението, че в крайна сметка в нея се описват просто различни проявления на човешкия провал и падение. Хуманоидът предвижда в бъдеще заличаването на художествената литература, защото осмислянето на посланията на автора и поуците от текста чрез прилагането на интерпретативни практики ще се окаже напълно излишно занимание, след като хората постигнат пълното знание и за себе си, и за другия чрез посредничеството на технологиите.

Но когато се стигне до бракосъчетанието на мъже и жени с машини, тогава вече тази литература ще стане излишна, защото ние съвсем безпроблемно ще се разбираме помежду си. Ще съществува единение на умовете, до което ще имаме непосредствен достъп... Нашите разкази вече няма да описват безчетните случаи на недоразумения. Нашата литература ще изгуби подхранващата я нездрава среда... Ще гледаме назад и ще се удивляваме колко добре онези отколешни хора са успели да опишат своите недостатъци, как са съчинявали великолепни, дори оптимистични писания, изхождайки от собствените си конфликти, чудовищна непригодност и взаимно неразбиране. (Макюън 2019: 176)

Във въображения от Адам свят на перфектна междуличностна комуникация индивидуалните проявления на сложната и противоречива човешка природа се размиват в уеднаквяваща прозрачност и скучен *stasis*. Единствената художествена форма, която според хуманоида би могла да оцелее в бъдеще, е хайку – най-минималистичният литературен жанр. Самият Адам се оказва най-плодовитият творец на хайку. Но скоростта, с която генерира и после декламира пред Чарли и Миранда своите творения, подсказва по-скоро намесата на алгоритъм, отколкото на истинско поетическо вдъхновение.

За ортодоксалния хуманист утопията на Адам представлява ужасяваща перспектива. Но за трансхуманиста технофил художествената литература може скоро наистина да се превърне в отживелица, а значимата ѝ роля да предоставя морални ориентири за човешко поведение, да интерпретира миналото и да задава възможни перспективи за бъдещето, да бъде изцяло изместена от прилаганите от роботите етични норми и стандарти. В налагането на новия морал машината замества човека, който сякаш става непрогресиращ, особено ако му се отнеме възможността, а и задължението, да носи цялата отговорност за решението на сложни морални казуси.

Макюън ни представя *смъртта на читателя* в свят, в който господства логиката на цифровизацията и алгоритъма, вероятно водеща до отдавна пред-

сказваната от футуролозите „сингулярност“⁷ – онова сливане на човешката и дигиталната интелигентност в суперинтелект (прогнозната дата за това постижение според Рей Кърцуайл е 2045 година), съпътствано от преодоляването на човешките недостатъци, слабости и ограничения, наред с отказ от традиционните за хуманизма ценности. Тъкмо изразявайки общото разколебаване в първостепенната роля на художествения текст да отразява и изследва човешкото във всичките му минали, настоящи и бъдещи проявления в условията на цифровата революция, Макюън индиректно е написал апология на литературата.

Тед Чанг, американски автор от китайски произход, специалист по компютърни науки и награждаван автор на научнофантастични текстове,⁸ подхожда към темата от малко по-различна гледна точка. Разказът му *The Truth of Fact, the Truth of Feeling*, в превод на български „Истината на фактите, истината на чувствата“, публикуван първоначално през 2013 година и преиздаден в сборника *Exhalation* (2019)⁹, макар и да не се занимава пряко с четенето, разглежда въпроса каква функция ще бъде отредена на разказването на истории и на технологиите, използвани за тяхното съхранение и разпространение, при формирането на личната и общностната идентичност във въобразения свят на съвършената памет. В авторовите бележки, които са публикувани в края на сборника, Чанг формулира така темата, която го занимава: „Как би ни се отразила възможността да притежаваме наистина точни спомени?“ (Чанг 2023: 372).

Още заглавието задава основния подход на смесване на реалността с художествената измислица, използван от Чанг в проучването на взаимовръзката между разказването на истории и различните технологии за тяхното кодиране и архивиране. Чанг сам признава, че е особено задължен на американския философ, историк и пастор Уолтър Онг, който в научния текст „Оралност и грамотност. Технологизиране на словото“ от 1982 година изследва въздействието на комуникационните технологии върху социалните структури и практики на общуване (Чанг 2023: 372). Търсейки съотношението между истината на фактите и истината на чувствата, Чанг логично построява разказа с две преплитаци се сюжетни линии. Едната е основана на исторически факти, а дру-

⁷ Американският футурист Рей Кърцуайл въвежда термина за масова употреба през 2005 година в своята книга *Ray Kurzweil. The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*. Viking. 2005; Близко двадесет години по-късно публикува и втора книга по същата тематика, но вече при новите технологични условия *Ray Kurzweil. The Singularity is Nearer. When We Merge with AI*. Viking. 2024.

⁸ В своето творчество Чанг обединява философски търсения с широките си познания от областта на информационните технологии, квантовата физика, археологията, езикознанието и други. Добива международна известност с новелата си *The Story of Your Life* от 1998 година („Историята на твоя живот“, 2022), по която е създаден филма *Arrival* („Първи контакт“) (2016).

⁹ Сборникът от разкази излиза на български език през 2023 година под заглавието „Издихание“ в превод на Владимир Полеганов. Цитатите тук са от това издание.

гата обрисова въобразена реалност, но и двете поставят въпроса какво влияние има технологията за документиране на факти (чрез писменост или чрез камера) върху човешката памет, разбирането за себе си и за общността. Изследвайки двата прехода – от орална към писмена култура и от писмена към визуална – Чанг се интересува как осмисляме миналото в търсене на истината за него.

Писателят ни въвежда в едно недалечно бъдеще на „персонални камери, които записват всичко, и то без прекъсване“ (Чанг 2023: 203). Благодарение на новата технология, наречена „Пом“ (в оригинала *Remem*), хората имат и постоянен достъп до записите на реалния живот чрез имплантирани в ретината им проектори. Безименният разказвач е журналист, който се заема да проучи въздействието върху човешката памет и междуличностните взаимоотношения на тази нова технология за съхраняване на факти в лична житейска хроника. За него „Пом“, която в голяма степен се припокрива с добре познатите ни съвременни практики да правим запис на всеки детайл от живота ни и да го споделяме в социалните мрежи, води до една очаквана прозрачност и директност в човешките взаимоотношения, дължащи се на технологиите, подобна на онази, която предвижда и Адам.

Разказвачът предполага, че когато „Пом“ един ден бъде интегриран в мисловните процеси на хората, „всички ще се превърнем в когнитивни киборги, буквално неспособни да си спомнят нещо погрешно; дигиталният видеоматериал, съхранен върху коригиращ грешките силиций, ще поеме ролята, изпълнявана някога от нашите свършени слепоочни дялове“ (Чанг 2023: 215). Но какъв би бил дългосрочният ефект? Тъй като алгоритмите на „Пом“ са изключително прецизни в съхраняването на информация за събитията във вида, в който те са се случили, съществува реална опасност технологията да замести естествената човешка памет, която да се окаже излишна. По този начин ще бъде съхранена истината на фактите, но не и на емоцията, на същинското преживяване.

Поставяйки си за цел да изследва предимствата и недостатъците на „Пом“, журналистът написва разказа „Истината на фактите, истината на чувствата,“ но в крайна сметка самият той претърпява съществена личностна трансформация в процеса на своето проучване. Разказвачът осъзнава по болезнен начин какви биха били предимствата на съвършената памет след като се връща към лично травматично преживяване с дъщеря си. Споменът му се оказва в разрез с истината за фактите. Отправени са ужасни обвинения, като той си спомня, че думите са били изречени от дъщеря му. Но „Пом“ показва, че греша. Именно той е изрекъл въпросните обиди, съсипвайки отношенията им. Постепенно разказвачът стига до заключението, че този лъжовен спомен му е бил необходим от чисто користни подбуди: да запази своята висока самооценка и да продължи да вярва, че е „добър баща“ особено след разправията с дъщеря му.

Като последица от осъзнаването на своята грешка, разказвачът взема категорично решение да използва технологията „Пом“, която да записва дословно всичко случващо се в живота му. Така на практика той ще бъде сигурен, че представата, която има за себе си, ще отговаря на „истината“ за неговата личност и поведение. Промяната не го превръща в застъпник на новата технология, а го води до осъзнаването, че тя функционира като един вид протеза на паметта, която гарантира автентичността на случилите се събития, единствено като фактология. Най-същественият недостатък, който „Пом“ може да има в дългосрочен план върху отношенията между хората според журналиста, е че при масовата употреба на тази технология ще бъде невъзможно за хората да забравят обидните думи, предателствата и болката от тях и следователно да извървят пътя на прошката и изцелението.

Загубата на основните умения за четене и писане сред младото поколение, което произтича от въвеждането на новите технологии, буди не по-малко тревога от загубата на личните несъвършени истории, изградени от спомени – „разказ, който сме сглобили от избрани моменти“ (Чанг 2023: 227). Съзнавайки добре, че „писането е технология“ и че „грамотният човек е някой чиито мисловни процеси са технологично опосредствани“ (Чанг 2023: 246), журналистът наблюдава как възходът на машинното възпроизвеждане на писмена реч и на нейното синтезиране оказват влияние върху уменията на дъщеря му. В известен смисъл тя е загубила способността си да пише, защото „субвокализира, ретиналният ѝ прожектор излъчва думите в зрителното ѝ поле и тя ги редактира посредством комбинация от движения на очите. На практика може да пише. Но ако се раздели с помощния си софтуер и остане само с една клавиатура..., ще ѝ бъде трудно да напише голяма част от думите в това изречение“ (Чанг 2023: 202). Така в света изграден от Чанг, читателят се оказва изчезващ вид, след като историята, която би трябвало да „прочете“ и интерпретира, е не просто технологично опосредствана дори в процеса на своето пораждане, а е сведена изцяло до цифров архив от звук и образ.

Темата за значението на органичната памет и за функцията на писменото слово намира своето пряко отражение и във втората сюжетна линия, която изследва реален исторически факт: въвеждането на писмеността в устната култура на западноафриканския Тивланд в началото на XX век. Сюжетната линия тук се развива огледално, защото траекторията е от оралност към писменост. Макар и не в контекста на интимно-личностното, а в широкия контекст на общността, тук отново се поставя въпросът дали може да се разчита на дадена технология да запази колективната памет, която е ключова за изграждането и запазването на културната идентичност на групата.

Съществена част от процеса на колонизация от страна на европейците е обучението на четмо и писмо на колонизираните. Такава е историята на Джи-джинги, който се превръща в писар в племенните съдилища на своя клан, след като белият мисионер го ограмотява. На него именно е поверена задачата да

записва истината за процесите, която се разминава с европейската представа за истина. В тази връзка Джиджинги обяснява разликата между значението на английската дума *true* и двете сходни по значение, но все пак различни, думи, на които тя съответства в езика, използван от Тив: „Едната е за вярното, *timi*, а другата, *vough*, за точното“ (Чанг 2023: 231). Двете сюжетни линии се раздвояват и се сближават именно по оста вярно-точно, поставяйки под въпрос както достоверността, така и целесъобразността на спомена и на архива в изграждането на ценностната система на индивида и на колектива.

Джиджинги осъзнава, е, че истински важни са не архивите или точният запис на историческите факти, а запазването на представата за единна общност на неговия клан. Прецизността, към която се стремят белите колонизатори, влиза в разрез с начина, по който племето се възприема и който е необходим за самоопределянето и самосъхранението на тази общност. В края на краищата Джиджинги изгаря тетрадките, които му служат за дневник, и така застава на страната на своите старейшини, отказвайки да мисли като европейците, които според него имат „повече доверие на написаното на хартия, отколкото на казаното от хората, а това изобщо не е тивско“ (Чанг 2023: 245). Докато за разказвача, използването на високотехнологично средство за съхранение на фактите е свързано с по-точното разбиране за себе си, то в сюжетната линия за Тив се защитава по-скоро противоположното мнение, че писането като технология подкопава разбирането за автентичност на съответната общност.

Двете сюжетни линии се развиват успоредно, но независимо една от друга, докато накрая разказвачът разкрива, че той е авторът и на двете в опит да докаже твърдението си, че „хората сме изградени от истории“ (Чанг 2023: 227). Обаче със своя заключителен коментар журналистът поставя под съмнение достоверността на написаното от него, което води читателя до още по-сериозно вътрешно колебание относно намирането на правилния път: „Записвам всичко, откакто започнах работата си по този проект... Но докато съм преценявал кои подробности да включа и кои да пропусна, вероятно съм създал поредната измислена история. Чудя се дали въпреки всичките си усилия и решителност, все пак не съм се представил в по-скоро ласкателна светлина?“ (Чанг 2023: 250).

Изследвайки динамиката между „истината на фактите“ и „истината на чувствата“ във връзка с човешката памет и идентичност, и изследвайки технологично опосредствани форми на общуване и архивиране на личната и обществената история, Чанг предлага своята визия за бъдещето, която може да се интерпретира нееднозначно. С отдалечаването на човешката цивилизация не просто от литературния текст, а от писменото слово изобщо, което Чанг описва, той заема позицията по-скоро на технореалист, тъй като за него „технологията не само води до загуба (на умения, смисъл, начин на живот), но се явява и предпоставка за морално и психологическо развитие“ (Хюз и Айсикович 2022: 8). Очевидно избирателността на паметта ще продължи да оказва

своето въздействие върху историите, които споделяме, въпреки технологичния напредък, който привидно би работил в нейна полза. Вероятно дигиталните корекции на собствените ни илюзорни и неточни представи биха играли съществена роля в постигането на истинско самопознание, но в крайна сметка Чанг поставя въпроса: каква стойност ще има това знание за собствената ни несъвършена личност?

Разглеждайки потенциалните възможности за приложение на технологиите било за създаването на по-усъвършенствана, роботизирана версия на самите нас или за създаването, записването и разказването на истории, Макюън и Чанг осветляват разминаването между намерение и действителност. Въобразеният от Макюън и Чанг читател е изчезващ или напълно отсъстващ. В условията на „вторична оралност“ (Онг)¹⁰, на художествения текст е отредено второстепенно място, след като е изтласкан встрани от масовото създаване на визуално съдържание или е просто „преодолян“ в директната връзка между мислещи субекти. Обследването на бъдещата функция на читателя и художествения текст е всъщност част от много по-голяма дискусия. За Макюън и Чанг, а и за всички нас, стои непосредственият въпрос дали въпреки неоспоримия ни техногенезис, технологичният прогрес се равнява на прогрес за човечеството и общностите, в които то съществува.

Библиография

- Райчев 2023:** Райчев, А. *Защо е важно да четем?* – В: *Кръг Квадрат*, еп. 26, юли 2023 г. <https://www.youtube.com/watch?v=ePUVGfI2w7c>
- Киплинг и Флетчър 1911:** Kipling, Rudyard and Fletcher, Charles Robert Leslie. *A History of England*. The Clarendon Press, Oxford, 1911.
- Кърцуайл 2024:** Kurzweil, Ray. *The Singularity is Nearer. When We Merge with AI*. Viking, New York, 2024.
- Макюън 2019:** Макюън, Иън. *Машина като мен*. Превод от английски Иглика Василева. ИК „Колибри“, София, 2019. // **Makyuan 2019:** Makyuan, Ian. *Mashini kato men*. Translated from English by Igliska Vasileva. ИК „Kolibri“, Sofia.
- Макюън и Милър 2019:** Макюън, Иън и Стюарт Милър: McEwan, Ian and Stuart Miller. Q&A: Ian McEwan on how *Machines Like Me* reveals the dark side of artificial intelligence. – In: *Los Angeles Times*, April 25, 2019, <https://www.latimes.com/books/la-et-jc-ian-mcewan-interview-machines-like-me-20190425-story.html>.
- Мангел 2015:** Мангел, Алберто. *История на четенето*. Превод от английски Магдалена Куцарова-Леви. ИК „Прозорец“, София, 2015. // **Mangel 2015:** Mangel, Al-

¹⁰ Понятието „вторична оралност“ въведено от Уолтър Онг, обозначава предизвиканото от електронните медии създаване на общности. „Тази нова оралност поразително прилича на първичната по своята мистика на участието, стимулирането на чувството за общност, концентрацията върху настоящето и дори използването на формули“ (Онг 133). Все пак вторичната оралност се различава от първичната по мащаб, защото виртуалните общности, които се формират, изграждат „глобалното село“ (133).

berto. Istoriya na cheteneto. Translated from English by Magdalena Kutsarova-Levi. ИК "Prozorets", Sofia, 2015.

Харари 2024: Harari, Noah Juval. *Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI*. Random House, New York, 2024.

Хюз и Айсикович 2022: Hughes, James & Eisikovits, Nir. The Post-Dystopian Technorealism of Ted Chiang. – In: *Journal of Ethics and Emerging Technologies*, vol. 32, no. 1, 1–14.

Чанг 2023: Чанг, Тед. *Издишание*. Превод от английски Владимир Полеганов. ИК „Колibri“, София, 2023. // Chang, Ted. *Izdihanie*. Translated from English by Vladimir Poleganov. ИК. "Kolibri", Sofia, 2023.